

Отто Ейхельман: особливості українсько-російських взаємин в системі міжнародних відносин міжвоєнного періоду

Ярина Турчин

Кафедра політології, Національний університет "Львівська політехніка", УКРАЇНА, м.Львів, вул.С.Бандери, 12, E-mail: turchynj@ukr.net

Abstract - The political ideas of the famous Ukrainian community activist, lawyer and active participant in the national liberation movement of 1917-1920 Otto Eykhelman are considered. Major attention is paid specifically to analyzing the Ukrainian-Russian relations and also the scholarly opinions regarding the principles of establishing a new world organization with a place for Ukrainian in it.

Ключові слова - Otto Eykhelman, Ukrainian-Russian relations, inter war period, new world organization.

Після поразки національно-визвольних змагань українського народу за державну незалежність 1917-20 рр. особливої актуальності набуло питання українсько-російських взаємин. Воно активно обговорювалось в еміграційних колах, отримуючи різне трактування і шляхи вирішення. Так, українські емігранти не втрачали сподівань щодо реалізації політичної незалежності України. З іншого боку, значна частина вихідців з Росії була категоричною в своїх оцінках і пропагувала можливість відновлення царської імперії.

Тогочасні українсько-російські відносини знайшли відображення в теоретичних працях М.Грушевського, С.Шелухіна, Р.Лашенка, М.Шаповала та інших. Дослідники розглядали не лише політико-правові підстави української державності, причини поразки національної революції, а й можливі форми державної організації України та її інтеграції до міждержавних об'єднань. Серед цілої плеяди тогочасних українських вчених-емігрантів виділяється постать Отто Оттовича Ейхельмана – відомого правника, громадсько-політичного діяча, ідеолога української державницької ідеї на зламі XIX і XX ст. У 1921 р. вчений емігрував до Праги, де активно поринув у наукове та громадсько-політичне життя української діаспори. О.Ейхельман викладав у кількох українських вишах у Празі, ініціював утворення Союзу Української Державності (СУД), Селянсько-парламентського союзу, співпрацював з Українським соціологічним інститутом тощо. Будучи німцем за національністю, він став щирим українцем за покликанням, носієм української національної ідеї, відданим прихильником державної самостійності України.

Погляди О.Ейхельмана щодо українсько-російських взаємин є актуальними із кількох причин. По-перше, на сьогоднішній день вони є маловідомими, а отже не отримали належної оцінки в науковому світі. По-друге, свої позиції вчений формував без політичної упередженості, опираючись виключно на наукові факти, у тому числі і краший тогочасний світовий досвід, що відповідав принципам правової і демократичної організації. По-третє, ідеї та пропозиції О.Ейхельмана можуть бути використаними в

практичній площині сучасних україно-російських стосунків.

Аналізуючи діяльність російських еміграційних кіл, дослідник вказує на їхнє нетерпиме відношення не лише до радянського режиму, але й до новоутворених суверенних держав, що повстали на території колишньої Російської імперії. «Зокрема, - констатує О.Ейхельман, - це вороже відношення російських кіл набрало особливо ворожого характеру в справі самостійності і незалежності України» [1]. Російські політичні сили розглядали різні можливості відновлення царської Росії, у тому числі й без Фінляндії і Польщі. Разом з тим, різні підходи об'єднувало домінуюче устремління відбудувати Росію як федеративну республіку децентралізованого типу. О.Ейхельман намагався визначити рівень відповідності запропонованої ідеї децентралізації політичної влади демократичним принципам державної організації. Вчений виділив основні етапи розвитку українсько-російських стосунків та окреслив їхню можливу перспективу.

Заглиблюючись в політичні події минулого, О.Ейхельман згадує факт, коли в січні 1918 р. були зібрані Установчі Збори з метою утворення нової федерації. Проте, будучи ліквідованими радянським урядом, вони не досягли поставленої мети. Намагання О.Колчака, А.Денікіна, П.Врангеля відновити «єдину і неділиму Росію», продовжує дослідник, також закінчилися невдачами. Реалізацію аналогічного завдання ставили перед собою і російські політичні еміграційні партії, діяльність котрих активізувалася з кінця 1920 р. На принципово інших засадах, вказує О.Ейхельман, проводилась робота лише Російського політичного комітету, утвореного у Варшаві під проводом Б.Савінкова. На відміну від осередків в Парижі та Берліні, він визнавав право окремих національностей, які становили територіально об'єднані групи на території колишньої царської Росії, на утворення власних національних держав.

У контексті зазначеної проблематики О.Ейхельман аналізує результати наради, проведеної Російськими Установчими Зборами у січні 1921 р. в Парижі. По-перше, стало очевидним, що російські емігранти в Парижі до певної міри відмовились від попередньої, непримиренної позиції щодо необхідності збереження «єдиної і неділимої Росії». По-друге, нарада все ж таки врахувала бажання народів до встановлення федеративного державного устрою в Росії. Одночасно О.Ейхельман акцентує увагу на доволі «цікавому» обґрунтуванні такої позиції. На думку проросійських кіл, рух до децентралізації влади є наслідком трагічних обставин, що привели до цілковитого відокремлення «українних держав» від Росії, розриву

будь-яких зв'язків з нею через спробу застерегти себе від деспотичної влади і руйнуючої політики більшовицьких диктаторів. З огляду на встановлення в Росії більшовицького режиму, федеративне об'єднання держав колишньої царської імперії у раціональну і правову форму стало неможливим. Зрозуміло, що таку точку зору О.Ейхельман сприймав доволі скептично, згадуючи так звану «демократію» в царській Росії. Позицію вченого підтверджувала третя особливість наради Установчих Зборів. Так, в прийнятій резолюції зазначається, що утворення цілої низки національних держав на території бувшої царської імперії відповідають російським демократичним ідеалам. Більше того, наголошується про правомірність їхнього бажання зберегти незалежність, якщо така позиція підтримана рішенням Установчих Зборів, скликаних шляхом загальних виборів. Але завершенням таких демократичних зрушень можна вважати твердження про тимчасовість політичного роз'єднання, викликаного більшовицьким режимом і обов'язковий союз України і Росії в майбутньому. Спільна перспектива українсько-російських відносин визначалася спорідненістю соціально-політичних і культурних інтересів, які трактувалися як примус до економічного і політичного зближення з точки зору доцільності для обох сторін. Наступною особливістю наради, О.Ейхельман назвав рішення щодо оптимальної форми такого зближення – федеративного об'єднання. Дослідник влучно підкреслив, що резолюція разом з тим не дає чіткої відповіді щодо змісту такого утворення. На його переконання, об'єднання федеративного типу можуть організовуватись на міжнародно-правових або державно-правових засадах. Запропоновані підходи принципово різняться між собою. У першому випадку йдеться мова про союз держав, в якому його територіальні складові повністю зберігають суверенітет. Як приклад, О.Ейхельман наводить функціонування міжнародних організацій Європи й США, у тому числі Лігу Націй. Він вірно підкреслює, що таке утворення «... ще не є, так би мовити, останнє слово в області можливих міжнародно-правових федеративних об'єднань, при цілковитому збереженні суверенітету держави, що об'єднуються в міжнародно-правовому союзі» [1]. В другому випадку вчений говорить про єдину і неділиму державу, коли державна влада об'єднує всі її частини, хоча й з обмеженою їх компетенцією. За таких умов спостерігається централізація управління у сферах зовнішньої і військової політики.

Увагу О.Ейхельмана викликав п.5 резолюції, де розглядалися принципи входження до складу Російської федеративної республіки такі як добровільність, свобода й рівність сторін. Вчений, переосмислюючи уроки минулого, а також можливі перспективи російсько-українських взаємин намагається ревізувати достовірність і доцільність такої пропозиції. Загалом О.Ейхельман не відкидає можливості такого союзу. Він підкреслює, по-перше,

існування тривалого в часі економічного зв'язку України з новоутвореними державами колишньої Російської імперії. По-друге, запропоновані об'єднувачі принципи відповідали демократичним вподобанням української сторони. УНР, на переконання О.Ейхельмана, виявляла бажання інтегрувати до подібних форм міждержавних союзів і підтвердженням цьому – Ризька конференція.

Як правника О.Ейхельмана більше цікавило питання співвідношення повноважень суб'єктів такого роду міждержавного утворення. Для забезпечення стабільності і довготривалості його функціонування, на думку дослідника, всі розбіжності в тих чи інших питаннях між суверенними державами необхідно унормувувати так званими вільними умовами. Вони повинні укладатися між рівними суб'єктами міжнародного права при обґрунтованих потребах, а також після досягнення спільної згоди сторін щодо їхньої доцільності і змісту. Мова йдеться про врегулювання розходжень у сфері економічних, судових і адміністративних відносин, а також питань транспорту й шляхів, охорони здоров'я тощо. О.Ейхельман надає доволі чіткі рекомендації для збереження довготривалості можливої міжнародно-союзної організації. Стабільність визначалась декількома факторами, зокрема: рівнем реалізації інтересів усіх суб'єктів утворення, що «спонукає їх вільно увійти до цієї організації й не порушувати встановленого нею правового ладу»; довготривалим терміном дії міжнародного договору, наприклад, 15 років. Одночасно О.Ейхельман вважає за потрібне залишати за суб'єктами союзу право унеможлилювати окремі умови договору після закінчення терміну його дії.

У випадках, коли держави-учасники міжнародного союзу не здатні самостійно розв'язати спірні питання, тоді, підкреслює вчений, їм варто скористатись послугами третейського суду, але за жодних обставин не вдаватися до засобів збройної боротьби. Отже, теоретично О.Ейхельман допускав утворення спільних митних союзів, системи дорожніх і залізничних шляхів тощо, але між незалежними в політичному сенсі одна від одної держав. Мова йдеться швидше про доцільність створення не політичних, а економічних союзів.

Аналізуючи систему міждержавних відносин, О.Ейхельман наголошує, що такого типу міжнародно-правові союзи суверенних держав були поширеною практикою. Їх основу становили спільні життєві інтереси сторін-учасників угоди. О.Ейхельман вказав і на ту особливість, що доволі часто вони зберігали свою дієвість довше визначеного терміну. Міждержавні об'єднання не ліквідувалися, а доповнювалися модифікованими договорами, пристосованими до вимог тогочасного суспільно-політичного й економічного життя. Практика міжнародних відносин, стверджує О.Ейхельман, містить більше, ніж півтора сотні такого типу регулятивних договорів, які «...торкаються тих різних, типових в сучасній практиці завдань

державного керування, які ставлять собі і союзні держави і реальна унія» [2].

Важливим є той факт, що О.Ейхельман обґрунтував можливість одночасного утворення і інших союзів між державами колишньої царської імперії на міжнародно-правових підставах. Він наголошує, що вільний союзний устрій між суверенними державами ані de facto, ані de jure не повинен перешкоджати утворенню нових політичних зв'язків, викликаних спільними державними інтересами, історичними підставами за умови вільного їх укладання. Як альтернативу, О.Ейхельман пропонує східноєвропейську організацію, до складу якої могли увійти країни, розташовані на території колишньої Російської імперії, але без територій Кавказу і Азії. Сам автор не називає форму такого політичного зв'язку, констатує лише різні варіанти: зв'язок на міжнародно-правових засадах, або державно-правової конструкції, реальної унії чи союзної держави. Розглядалась і можливість утворення звичайної централізованої держави, що увійде до складу новоутвореного політичного об'єднання – міжнародно-правової федеративної організації держав колишньої царської Росії.

Увагу вченого привертало питання сумісності ідеї державної незалежності, суверенітету і утворення міждержавних союзів. О.Ейхельман підкреслював бажання українців жити власним національним життям, а передумовами цього він називав величезну національну територію, чисельне, духовно і фізично здорове населення, а також економічні і природні багатства. Серед суттєвих ознак українського процесу державного будівництва О.Ейхельман виділив відсутність будь-яких претензій «...на ту чи іншу великодержавну гегемонію над ким би не було. Вона (Україна) не має і ніколи не буде мати імперіалістичних нахилів» [2]. В системі міжнародних відносин, на переконання вченого, українці віддавали перевагу мирному (арбітражному) способу розв'язання міждержавних протиріч, розвитку партнерських взаємин з іншими країнами на основі норм договірної права, особливо з державами, що повстали на території колишньої Російської імперії. О.Ейхельман доволі точно виділив політичні і соціальні зміни, характерні для тогочасного етапу розвитку світового порядку. Прогнозуючи перспективи подальших змін, він констатує, що «...еволюція вимагає нових, вільних, цілком рухомих, еластичних форм, які б не затримували б природного зросту суспільності в усіх її проявах і на всіх щаблях її розвитку» [2]. Одним із аспектів цього розвитку він називає бажання народів жити власним державним життям і сприймав це як результат природної

еволюції. Протидія таким змінам ототожнювалась вченим з політичною упертістю, свого роду «донкіхотством», своєрідним гальмом еволюції в суспільно-політичному і міжнародному житті. Позитивні зрушення у міждержавних відносинах можливі, на переконання О.Ейхельмана, за умови радикальних змін соціальних і політичних тверджень і доктринерства минулого.

Науково обґрунтованою є позиція вченого про те, що Україна в пришвидшеному темпі долає ту епоху, яка тривала від середніх віків аж до нового часу. В результаті розпаду середньовічного феодального устрою поступово утворювались суверенні держави, які розвивались в напрямку великодержавності і імперіалізму, що призвело до напруження і протистояння між ними, виникнення збройних конфліктів світового масштабу. Як досвідчений юрист-міжнародник О.Ейхельман доходить до цілком обґрунтованого висновку, що «...народи доросли до високого ступеня національної свідомості й прямують до таких нових порядків, які б заспокоїли їх потреби й виключили на майбутнє всяке легковаження й авантури в міжнародних відносинах» [2]. На його глибоке переконання, утворення держав і великих міждержавних утворень могло стати міцною основою для розвитку сучасної світової культури у всіх її напрямках.

О.Ейхельман доволі точно визначив особливості міждержавних відносин у першій третині ХХ ст., а також можливу їх трансформацію. Він не заперечував входження України до міждержавних союзів, але наголошував про демократичні принципи утворення і функціонування, рівність сторін та збереження державного суверенітету суб'єктів такого утворення. Їхню основу, на переконання вченого, повинні становити норми міжнародного права. Разом з тим О.Ейхельман шукав і альтернативні шляхи розвитку зовнішньої політики України з метою якнайкращої реалізації її національного інтересу. Погляди вченого відповідають сучасним демократичним уявленням, нормам міжнародного права, а тому можуть використовуватись як в теорії, так і практиці міжнародної політики.

References

- [1] Ейхельман О. Про єднання держав, які повстали на території б. російської імперії з новою Росією // Українська трибуна. – 1922. – 31(18) січня.
- [2] Ейхельман О. Про єднання держав, які повстали на території б. російської імперії з новою Росією // Українська трибуна. – 1922. – 1 лютого (19) січня.